

Wayang Revolusi

Tentoonstelling - Exhibition

Kunst in dienst van de vrijheid - Art in the service of freedom

Op 27 december 1949 verwierf Indonesië de soevereiniteit. De tentoonstelling toont hoe de Indonesische nationalistes in hun strijd tegen Nederland de traditionele wayangkunstvorm gebruikten als propagandamiddel. Wayang Revolusi ontstond in 1947 als een speciale variant.

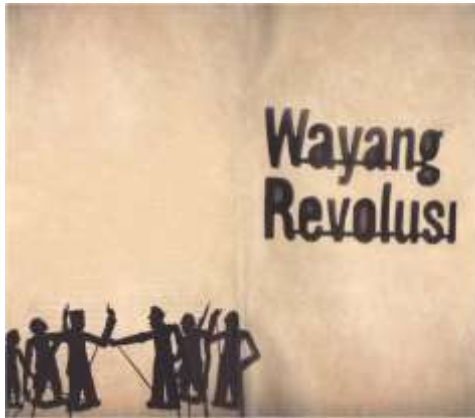

On 27 December 1949 Indonesia obtained sovereign power. The exhibition presents how the Indonesian nationalists used this traditional wayang art form as a means of propaganda in their fight against the Netherlands. In 1947, Wayang Revolusi originated as a special variant on wayang theatre.

Poppenspe(e)lmuseum Puppetry Museum
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten (The Netherlands)
T.: +31(0)578 - 63 13 29/56 02 39 F.: +31(0)578 - 56 06 21
info@poppenspeelmuseum.nl www.poppenspeelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspeelmuseumbibliotheek.nl www.poppenspeelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info

Wayang revolusi. Kunst in dienst van de vrijheid

Op 27 december 1949 werd Indonesië onafhankelijk. Deze tentoonstelling toont hoe de Indonesische nationalistinnen in hun strijd tegen Nederland de traditionele *wayang*-kunstvorm gebruikten als propagandamiddel.

Wayang revolusi ontstond in 1947 als een speciale variant. In een tijd waarin media als radio en tv nog niet algemeen waren, was het populaire wayangspel hét middel om grote groepen te bereiken met de boodschap van de revolutie.

Hoofdrolspelers

De toeschouwers konden zich gemakkelijk herkennen in de (standaard)karakters van de goede helden en hun kwade tegenstanders. De hoofdrolspelers in de wayang revolusi zijn politici en de militairen van de twee partijen die elkaar bestreden in de onafhankelijkheidsstrijd. De bekendste personen zijn de Nederlandse generaals *Van Mook* en *Spoor*, de Indonesische president *Soekarno* en vice-president *Mohammed Hatta*.

Jan Klaassen, Katrijn en Semar

Kern van de expositie vormen *kulit*-figuren (schimmen- en poppenspelfiguren) uit de wayang revolusi en *Katrijn* en *Jan Klaassen* als wayangpop. Uiteraard ontbreken ook de *punakawan* niet: de komische personages in de wayangverhalen, zoals *Nala Gareng*, *Petruk* en de wijze dwaas en goddelijke nar *Semar*.

Draaipanelen en films

Enkele *kulit*-poppen in deze tentoonstelling zijn via draaipanelen zowel in kleur als in schaduw te zien. De figuren zijn gemaakt door de poppenmaker en dalang *Ki* (heer)

Ledjar Soebroto. Ook is er een film en een object te zien van beeldend kunstenaar *Mella Jaarsma*, evenals diverse andere *kulit*-figuren en wayangspelvormen (*golek*, *klitik* en *topeng*) en de daarbij behorende artefacten (voorwerpen, attributen, foto's, prenten, boeken, gamelan-instrumenten, batiks en parafernalia uit de museumcollectie).

Video

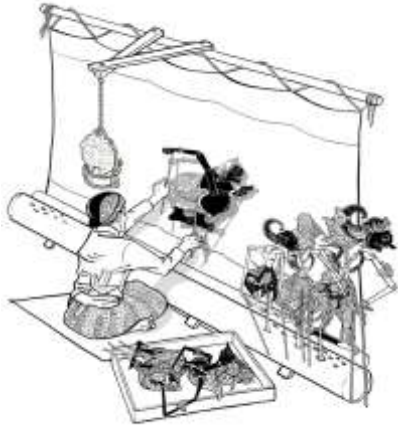
In een animatiefilm van *Ananto Wicaksono* uit 2008 vechten wayangpoppen de onafhankelijkheidsstrijd uit. De film toont hoe de Indonesiërs vandaag de dag kijken naar de hoofdpersonen in de historische gebeurtenissen die leidden tot de soevereiniteit van hun land. Ananto (Nanang) is de kleinzoon van Ledjar Soebroto.

Stokpoppenspel en schimmenspel

Wayang kulit is een theatervorm uit Indonesië en Maleisië. Het spel wordt gespeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (*kulit*) van de karbouw, een Aziatische buffel. Ze zijn aan beide zijden beschilderd en vaak versierd met een rijk patroon van gaatjes, waar het licht doorheen kan schijnen. Het is stokpoppenspel en schimmenspel tegelijkertijd.

Dalang

Wayang-kulit-figuren worden door de *dalang* (de poppenspeler) bewogen tegen een langwerpig speelscherm (*kelir*), dat gewoonlijk wit met een rode rand is. Tussen de poppenspeler en het scherm brandt een lamp (*blencong*).

Onder aan het scherm ligt de stam van een bananenplant. Daarin worden de figuren geprikt die niet in actie zijn; de goede partij rechts (gezien vanuit de dalang), de kwade links.

Gamelan

Het *gamelanorkest* is een onmisbaar muzikaal onderdeel van een wayangvoorstelling. Het orkest bestaat uit fluiten, gongs, xylofoons en enkele snaarinstrumenten. Ook zangstemmen spelen een belangrijke rol.

Lakons

De verhalen worden door de dalang deels sprekend, deels zingend verteld. Bij de dialogen geeft hij ieder personage een eigen stem. De opgevoerde verhalen (*lakons*) zijn gebaseerd op de uit India afkomstige hindoe-heldendichten *Mahabharata* en *Ramayana*.

Het publiek kan meestal aan beide kanten van het scherm zitten. Aan de kant van de dalang ziet men de poppen zelf, dus met hun beschildering. Aan de andere zijde van het doek ziet men het schaduwbeeld.

Bij hedendaagse vormen van het kulitspel dient het ‘schimmendoek’ als achtergrond/achterdoek. De dalang en zijn helper zitten met de rug naar het publiek toe.

Een oud-Hollandse en een Javaanse clown

In het logo van het Poppenspe(e)lmuseum is links een oud-Hollandse *Jan Klaassen*-figuur met een knuppel afgebeeld. Hij is een nakomeling van de Italiaanse *Pulcinella*. Rechts

tegenover Jan kun je de Javaanse grappenmaker *Semar* ontdekken. Op een ludieke manier – alsof hij zelf als een marionettenspeler de touwtjes in handen wil hebben – wipt hij met een draad aan zijn hand een letter ‘E’ uit de naam van het museum.

Zelf eens proberen?

De (extra) letter in ‘spe(e)l’ maakt duidelijk dat dit een museum is waar je niet alleen mag rondkijken, maar waarin de bezoekers ook vaak de vraag wordt gesteld: ‘Zelf eens proberen?’

Dienaar en raadsman

Semar lost in veel wayangverhalen de problemen op. Hij is de dienaar en raadsman van goden en edelen. Hij heeft een dikke buik en flinke billen, een groot gezicht en één tand in zijn mond.

In andere landen zijn er net zulke beroemde poppen als Jan Klaassen en Semar. De Engelse *Mr Punch* bijvoorbeeld: een beetje een zielige maar ook wel heel grappige figuur. Al in de zeventiende eeuw komt hij voor in het volkspopentheater. En dan zijn er nog de Franse *Polichinelle* en de Duitse *Kasperl*. Deze komische figuren beleven allemaal wonderlijke avonturen, maar ze hebben ook heel herkenbare problemen en zorgen. Iedereen kan wel iets in ze herkennen.

Poppenkastscènes

Poppenkastscènes met figuren zoals *Jan Klaassen* en *Katrijn* zijn internationaal. Jan Klaassen is in de zeventiende eeuw ontstaan. Hij draagt een bontgekleurd pak.

Op zijn hoofd zit een puntmuts met aan de top een kwast of belletje. Aan de onderkant van zijn jasje zijn beentjes genaaid. Aan zijn voeten heeft Jan vaak klompen.

Hij heeft een grote rode drankneus en een enorme bult. Zijn neus en kin groeien naar elkaar toe.

Snorretje

De Indonesische poppenmaker Ledjar Soebroto heeft voor het Poppenspe(e)lmuseum ook een Jan Klaassen gemaakt. Maar hij heeft deze poppenkastfiguur een Javaans snorretje gegeven.

Katrijn

Katrijn is de wederhelft van Jan Klaassen. Op haar hoofd heeft ze een luifelmutsje, ze heeft vaak een gebloemd jurkje aan en draagt een schortje. Zij is niet op haar mondje gevallen. Mooi is ze niet. ‘Ze heb een neus als een boegspriet en een mondje waar wel vijf mud aardappele in kenne’, aldus Jan wanneer hij haar aan het publiek voorstelt als zijn aanstaande.

Katrijn en Jan zijn altijd aan het bakkeleien, maar zij is de baas. *Trijntje Peterselie* is het koosnaampje dat Jan Klaassen aan haar gegeven heeft.

Wayangproza

Het boekje *Wayang-liederen* verscheen in 1931 en bevat 22 dichterlijke fantasieën van de Javaanse journalist, dichter, danser en schrijver *Noto Soeroto* (1888-1951). Aan de orde

komen de wayang, zijn vertoner (dalang), het gamelanorkest en de figuren die in het spel optreden. Hier volgen enkele regels:

Grappenmaker – potsenmaker

“Ik ben Semar, de potsenmaker, de trouwe dienaar van mijn Heer!

Ik heb mijn held tot in het hevigst van het strijdgewoel gevolgd; ik ben zijn wonden tot medicijn en zijn eenige hoop in zijn diepste verslagenheid.

Mijn zotheden rollen uit mij als noten uit een oude mand met gaten; ik strooi kwinkslagen en grollen om mij heen als rijstkorrels, die stromen uit een versleten zak.”

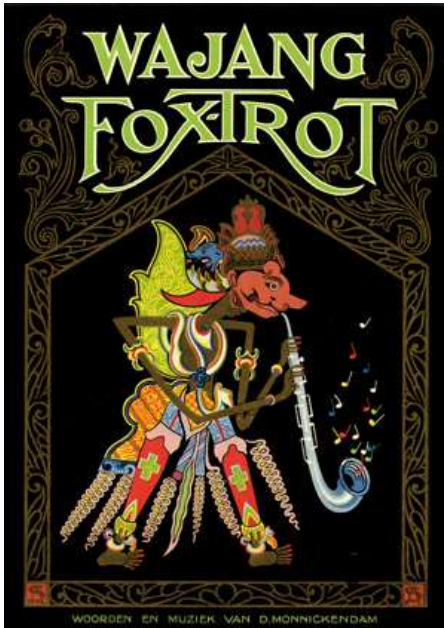
Schaterlach

“Gij allen: hurkende en staande toeschouwers, die uren aanéén luistert naar het verhaal van den Dalang! Vraagt uzelf, waarom mijn dwaasheden uw onbewogen gelaat plotseling doen glanzen en de luide uitbundigheid van uw schaterlach de gamelan overstemt.”

Ode aan een sigaret

In *Wajang. I love you* – een lied met pianobegeleiding – wordt de lezer in staat gesteld de liefde voor een goddelijke *wayangpop* te bezingen in slow foxtrot. Het is een ode aan

het gelijknamige sigarettenmerk uit het begin van de vorige eeuw. Woorden en muziek zijn van de hand van D. Monnickendam.

Oostersche godin

“Oostersche Godin. Sprookjes Koningin. Ik ben betooverd. Jij hebt op een dag, dat ik jou eens zag mijn hart veroverd. ’t Is jou gelukt. Ik ben verrukt. Wajang, pop van zij, ideaal van mij. Dat ben jij.”

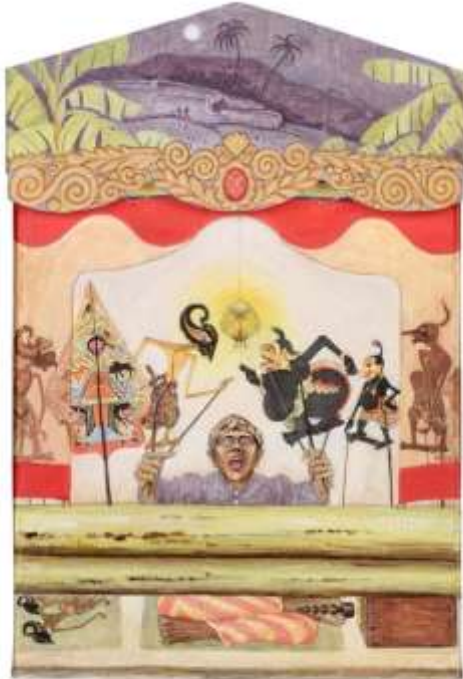
Broos figuurtje

“Mijn kleine Wajang. Ik hou van jou. Ik wist wel dat jij eens komen zou. Je broos figuurtje is elegant en je ogen, geuren, zijn zo pikant. Jouw fijne smaak heeft mij getroffen. Ik wil geen ander meer dan jou. Ik sier mijn koker met jouw portret. Mijn kleine Wajang, mijn sigaret.”

Wayang kulit

Wayang kulit is een vorm van *schimmen-* en *poppenspel*. De veelkleurige, platte en leren figuren worden door de *dalang*, de schimmen- en poppenspeler, tegen een wit doek (*kelir*) bewogen.

Kotak wayang en cempala

De dalang spreekt alle rollen en leidt het *gamelanorkest*. Hij zit met gekruiste benen op de grond. Tussen de tenen van zijn rechtervoet houdt hij een houten hamertje – *cempala* genaamd – geklemd. Daarmee slaat hij tegen de zijkant van de *kotak wayang*, om het tempo van de muziek aan te geven.

Kartonnen theater

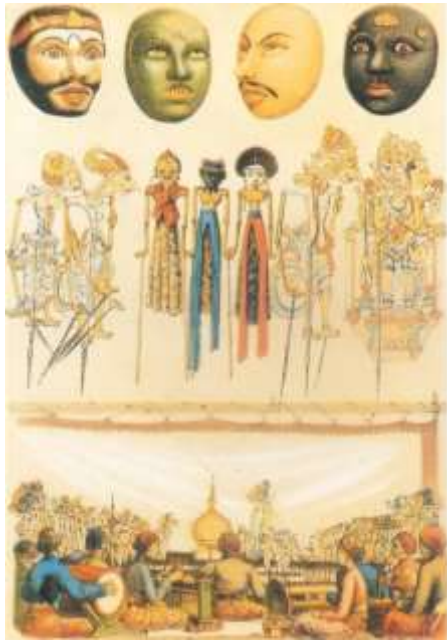
Op het door Hetty Paërl beschilderde kartonnen theater is de dalang afgebeeld alsof je hem aan de voorkant door het scherm heen kunt zien. Hij hanteert twee poppen: in zijn rechterhand *prins Arjuna*, in de linker diens dienaar *Semar*. Achter hem zijn zonen, *Petruk* en *Nala Gareng*.

Van zonsondergang tot zonsopgang

Naast Arjuna is een bladvormig rekwisiet (*gunungan*) afgebeeld. Dit ‘pauzeteken’ fungeert aan het begin en eind van de voorstelling als ‘gordijn’, en wordt ook gebruikt als berg, bos, water, wind of vuur. Op het bovenstuk van het theatertje zijn *sawa*’s (rijstvelden) onder een nachtelijke tropenhemel geschilderd; een toespeling op de duur van het optreden: van zonsondergang tot zonsopgang.

Wayang revolusi: verantwoording

- Oorspronkelijk idee (Nederlandstalige publicatie brochure en expositie): Museum Bronbeek © (Arnhem, 2009).
- Teksten brochure *Wayang revolusi. Kunst in dienst van de vrijheid 1948-1949*: Marthe Gaspar-Raven en Hans van den Akker ©.

Grafisch ontwerp brochure:
O.K.PARKING © (Arnhem, 2009).

Expositie

- Realisatie wayang-revolusi(-kult-) figuren/collectie Poppenspe(e)l-museum: Ki Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, Indonesië, 2011).
- Films *Wayang revolusi 1948-1949* en *Willem van Oranje*: Ananto Wicaksono © en Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, 2008/2011).
- Concept, realisatie expositie, documentatie en teksten: Otto van der Mieden © (Vorchten, 2015).
- Illustraties: Hetty Paërl ©, Ad Swier ©, Elsje Zwart © e.a.
- Met dank aan: Hans van den Akker (Museum Bronbeek), Hedi Hinzler (Leiden) en Baukje Scheppink (Hurdegaryp).

Leestips

- *Poppenspe(e)lmuseumpamflet* nr. 143e (Nederlands/Engels), lesbrief en brochure *Wayang revolusi*.
- *Doepak* (educatieve kruimelkrant en -krabbel).
- Monografie *Wayang kulit. Javaans poppenspel voor massa en elite*.
- Posters, vragenspel, placemats en documentatiemap.

Wayang Revolusi. Art in the service of freedom

On 27 December 1949 Indonesia obtained sovereign power. The exhibition presents how the Indonesian nationalists used this traditional wayang art form as a means of propaganda in their fight against the Netherlands. In 1947, *Wayang Revolusi* originated as a special variant on wayang theatre.

Wayang kulit

In an era that media such as radio and television were not very common, the popular *wayang kulit* play was the ultimate means for addressing large groups with the message of the revolution. The spectators could easily identify with the recognisable, standard and less standard characters of noble heroes and their evil opponents.

Characters and politicians

Wayang Revolusi's main characters are politicians and servicemen of both parties that were engaged in combat with each other during the fight for independence.

Well-known characters include Dutch generals *Spoor* and *Van Mook*, the Indonesian President *Sukarno* and Vice President *Mohammed Hatta*.

Puppet and shadow play

Wayang literally means ‘shadow’. The word comprises puppet and shadow play, dance and masquerade. The puppets used in the play are colourful, flat figures made

of buffalo hide (*kulit*). The puppets are painted on both sides and often decorated with a delicate pattern of small holes, allowing a backlight to shine through.

Gamelan and dalang

The *gamelan* orchestra is an indispensable part of the performances. The orchestra consists of xylophones, gongs, flutes, a drum and stringed instruments. Singing voices are also essential.

The *dalang* is the puppeteer and leader of the orchestra that sits behind him. He moves all the figures, speaks their parts, sings and narrates the story. The dalang moves the puppets against a tightly stretched, elongated play screen (*kelir*) which is usually white with a red rim. A burning lamp is mounted between the puppeteer and the screen.

Banana tree

Along the bottom of the screen is a banana tree log, into which the puppets that are not in motion are stuck: the noble characters to the dalang’s right and the evil ones to his left.

In contemporary forms of kulit play the kelir serves as a backcloth. The dalang and his assistant are sitting with their backs towards the audience.

Jan Klaassen, Katrijn and Semar

The exhibition is based on about twenty kulit characters from the Wayang Revolusi and *Jan Klaassen* – the main character from traditional Dutch puppet theatre – and his wife *Katrijn* as wayang kulit puppets.

Of course, the *punakawan* – comical characters from the wayang stories, such as *Nala Gareng*, *Petruk* and the wise fool and divine jester *Semar* – are also represented.

Ledjar Soebroto

All puppets and characters were made by dalang *Ki Ledjar Soebroto*.

He gave Jan Klaassen a typical Javanese-style moustache.

Turning panels

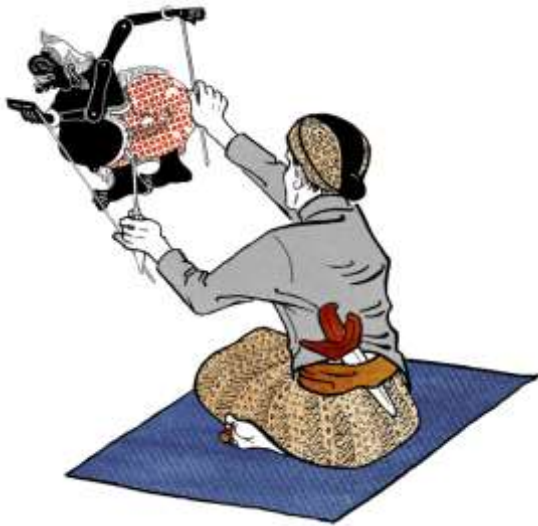
By means of turning panels the kulit puppets on exhibition can be viewed both in real – in colour – and as shadows. In addition to the figures, a work and a film by visual artist *Mella Jaarsma* is exhibited, as well as various other kulit characters and forms of wayang theatre (*topeng*, *golek* and *klitik*) and their related artefacts (prints, books, gamelan instruments and paraphernalia from the museum collection).

Films

In addition, video recordings of wayang kulit performances can be seen. In a computer animation film produced by *Ananto Wicaksono*, wayang puppets can be seen fighting for independence. The film shows how Indonesian people nowadays look at the central figures of the historic events that led to their country's sovereignty.

Zelf eens proberen?

Word zelf een *dalang* (wayang-kulit-speler/schimmen-schuiver). Doe eerst je schoenen uit en ga dan kruisbeens – als ‘kleermaker’ – zitten. Zo speelt een dalang altijd.

Pak nu een van de twee *wayang-poppen* bij de hoofdspeelstok. In dezelfde hand houd je ook de speelstok van de achterarm van de pop vast. Met je andere hand kun je de voorarm van de pop bewegen.

Uiteraard mag je ook met andere schimfiguren aan de slag gaan.

Lamp en schaduw

Boven je hoofd en de *kelir* (het schimmendoek) bevindt zich een lamp. Beweeg de poppen eens van het scherm af naar de lichtbron. De schaduw van de figuur wordt dan groter.

De *wayang-kulit-pop* is als schaduw op z'n mooist als het gehele lijf direct tegen het scherm wordt gehouden.

Voor en achter het speelscherm

Tijdens een wayang-optreden mag het publiek zowel voor als achter het speelscherm – aan de kant van de dalang – zitten. Een wayang-vertoning duurt vaak uren.

Wayangkist en applaus

Wij geven jou als dalang ook een kans. Prik de poppen na afloop van je spel weer in de ‘bananenstam’, of leg ze terug in de *kotak wayang* (wayangkist). Veel speelplezier. Applaus! Tepuk tangan!

Wayang Kancil

De *wayang-kancil-spelvorm* is ontstaan in de eerste helft van de vorige eeuw. De verhaalvorm is gebaseerd op fabels waarin *Kancil*, het pientere dwerghertje, de hoofdrol speelt.

Of het nu om krokodillen, olifanten, slangen of mensen gaat, Kancil is ze allemaal te slim af. Zijn levensverhaal is een goed voorbeeld van iemand die een moeilijke jeugd heeft gehad, maar later goed terecht komt, en zelfs een held wordt.

Ledjar Soebroto

Poppenspeler *Ledjar Soebroto* ging rond de jaren tachtig de *Kancil-fabels* voor zijn wayangspel gebruiken. Hij merkte dat kinderen de oude *wayang-kulit-verhalen* niet meer begrepen. Die gingen over oorlogen van helden en heldinnen uit koninkrijken uit een ver verleden. Hij wilde eigentijdse thema's behandelen met dieren in de hoofdrol: beesten die kinderen bekend voorkomen

Kancil-verhalen

De dieren in de Kancil-verhalen spreken en denken als mensen. Sommige zijn pienter, hulpvaardig en stout, andere zijn dom, hebberig en wreed. In de levensloop van Kancil kunnen kinderen hun eigen leven en problemen herkennen. Ze kunnen zijn voorbeeld navolgen, waardoor ze meer zelfvertrouwen krijgen en leren omgaan met 'vreemde' wezens en hun gebruiken, en hoe je met de natuur om moet gaan, zodat je later geen honger lijdt.

Wayang Kancil

In the hands of *Ki Ledjar Soebroto* (1938) and his grandson *Nanang Wicaksono*, wayang shadow puppets are no longer the demure traditional Javanese characters,

moving slowly and gracefully, casting their shadows on a large white screen. Their wayang puppets are vivid, colourful and full of life.

Fables of a mouse-deer

So in 1980, Ki Ledjar decided to try making new wayang characters and stories based on fables to attract the interest of little children. Ledjar is of the opinion that the classical *wayang kulit plays* are too complicated for modern children. He wants to use animals and animal stories to educate children about Javanese ethics and also as entertainment. ‘I called them *Wayang Kancil*, because I was inspired by the fable of the *mouse-deer* stealing cucumbers from the farmer’s field’, he said.

Animal characters

The wayang kancil puppets were mainly animal characters. To make them more interesting, Ki Ledjar steered away from the dull brownish shades of the old wayang characters and used shiny and colourful acrylic paints to colour them instead. Children quickly came to love Ledjar’s Wayang Kancil.

Tentoonstelling

De tentoonstelling/het project is geïnitieerd en samengesteld door Otto van der Mieden – directeur-conservator van het Poppenspe(e)lmuseum – in samenwerking met Hedi Hinzler.

Exhibition

The exhibition/the project has been initiated and curated by Otto van der Mieden in collaboration with Hedi Hinzler.

Financiële steun

De tentoonstelling en de publicaties zijn mede mogelijk gemaakt door genereuze bijdragen en financiële steun van ...

Financial support

The exhibition and publications were made possible through generous grants and financial support of ...

Combinatie IJsselweide

Coöperatiefonds Rabobank Salland

DutchCulture

Fonds voor de Geld- en Effectenhandel

Kattendijke-Drucker Stichting

Kleintje Cultuur Deventer

Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland/Overijssel

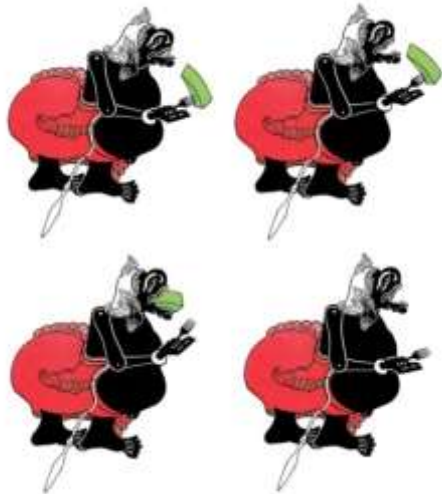
VSB fonds

Stichting Zabawas

en/and Vrienden van het Poppenspe(e)lmuseum.

Flipboekje met een spekkoek-etende dikzak

Een *flipboekje* is een eenvoudige animatietechniek, die aan de hand van beweging de illusie geeft dat het beeld gaat veranderen. Een flipboek werkt net als een

echte tekenfilm. Je hebt er alleen geen camera voor nodig.

Doordat elke afbeelding net een beetje anders is dan de vorige krijg je bij het flippen een vloeiende beweging (*animatie*) te zien.

Zoötroop met een nar

Een *zoötroop* maakt gebruik van hetzelfde principe als een flipboek.

De kijksleuven zorgen voor de scheiding tussen de plaatjes. Onze hersenen houden ons voor de gek, en rijgen de beelden aaneen tot één beweging.

Laat de zoötroop draaien.

Kijk door de sleuven: *Semar* smult en geniet!

Zoetrope with Semar eating kwee lapis

The zoetrope makes use of the same principle as a *flip book*. It consists of a cylinder with slits cut vertically in the sides that separate the images within it. Our brain plays tricks on us.

By spinning the cylinder we see a rapid succession of images that produce the illusion of movement.

Flip book with a fat jester

A *flip book* is a simple animation technique. Motion or some other change is simulated by rapidly turning its pages with a series of pictures. It works in the same way as a real animation film, but without the need to use a camera.

Each picture differs slightly from the previous one, so that a fluent ‘motion picture’ (*animation*) can be seen while the user flips the pages.

Spin the zoetrope and look through the slits:
Semar is happily enjoying his cake!